

- 29 Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Горленки // Русский архив. - 1875. - Кн. 2. - № 7. - С. 252.
- 30 Там само. - С. 255.
- 31 Там само. - С. 256.
- 32 Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. - К.: Україна, 2003. - С. 171.
- 33 Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 -1709. - Мюнхен: Український вільний університет, 1988. - С. 56.
- 34 Там само.
- 35 Там само. - С.57.
- 36 Дабижа А. Мазепа-князь и его шляхетский и княжеский гербы // Киевская старина. - 1885. - Т.ХІІІ. - Декабрь. - С.715 - 718.
- 37 Мазепа. - С. 157.
- 38 Бантыш-Каменский Д. Приложения // Бантыш-Каменский Д. История Малой России. - М.: Типография Степанова, 1842. - Часть третья. - С. 98.
- 39 Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей коей оное наместничество составлено. - К.: Университетская типография, 1851.
- 40 Там само. - С.VІІ.
- 41 Каталог музея украинских древностей В.В.Тарнавского. - Чернигов: типография губернского земства, 1900. -Т. 2. - №№ 540 -552. - С. 56 -57.
- 42 Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII -XVIII вв. - Ленинград: Искусство, 1981. - С. 81.
- 43 Там само. - С. 82.
- 44 Там само. - С. 91.
- 45 Там само. - С. 96.
- 46 Там само. - С. 68.
- 47 Оглоблин О. Два портрети діячів мазепинської доби // Український історик. - 1972. - № 3-4. - С. 11.
- 48 Там само. - С. 19.
- 49 Мазепа. - С. 115.
- 50 Там само. - С. 130.

Ольга Ковалевська

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕПОМІЧЕНЕ

Як відомо, зображення - від античних монет до живописних полотен, що зберігаються у музеях та картинних галереях, - допомагали історикам відтворити минуле. Однак дослідники, як правило, використовували візуальний матеріал лише як ілюстрацію до тексту письмового джерела. На думку сучасних західних фахівців¹, це дуже обмежує інформативні можливості зображувальних джерел. Помічено, що іноді зображення не просто ілюструють текст літературних творів або відображають події (реальні чи міфічні). Зображення можуть існувати як самостійна реальність та нести особливе інформативне навантаження. Тобто завдання історика має полягати не лише у тому, щоб розглянути зображення, «прочитати» його зміст. Головне - зрозуміти зображення як щось цілісне, врахувавши його форму, структуру, функції та механізм функціонування в суспільстві².

Розглянемо дві гравюри, присвячені українському гетьманові Іванові Мазепі: «Теза на честь Івана Мазепи», виконана професором Могилянської академії Іваном Мігурою 1705 або 1706 року, та «Хрещення Христа» роботи невідомого майстра кінця XVII - початку XVIII ст., і спробуємо виокремити те, що залишилося не поміченим попередніми дослідниками.

Почнемо з того, що мало хто звертав увагу на невеликі відмінності у зображенні герба Мазепи. У «Малоросійському гербовнику» В.Модзалевського та інших раніших геральдичних збірках зірка Давида в композиції герба «Курч», до якого належав рід Мазеп, розташована ліворуч по відношенню до глядача, а півмісяць - праворуч (ілюстр. № 1). Таке саме розташування спостерігаємо і на гравірованому листку, виконаному Іваном Мігурою. Однак вже на інших зображеннях - титульному аркуші книги П.Орлика «Алکید

Ілюстр. № 1

Російський», виданої 1695 р. у Вільно, гравіюрі «Хрещення Христа», зображенні в літопису С.Величка, на портреті Мазепи з колекції В.Бутовича тощо - маємо зворотнє розташування цих двох елементів. Якби йшлося просто про негатив або позитив зображення, то і всі інші елементи герба мали б міняти своє місцезрештування, але цього не відбувається. Проте варто згадати, що люди минулого краще володіли мовою символів, тому будь-яка зміна у їх розташуванні могла означати зміну змісту. Можна припустити, що в більш пізні зображення вкралася прикра помилка, тоді це просто слід мати на увазі і при необхідності користуватися більш ранніми зображеннями. Якщо припустити, що подібна зміна сталася не випадково, то це мало б означати зміну інформації, що несе у собі кожний елемент герба. На жаль, це питання до кінця залишається незрозумілим.

Ілюстр. № 2

Крім вищезазначеного, звертає на себе увагу ще такий момент: на шести корогвах (в гравюрі І. Мігури), що містяться в нижній частині композиції, є зображення (ілюстр. № 2). На першій з правого боку зображений меч з двома протиставленими півмісяцями, на другій - серце з двома хрестами всередині, на третій - ключ. З лівого боку на першому зображенні бачимо польського орла, на другому - зірку Давида над півмісяцем, на третьому - трикутник. Яку інформацію це несе? Що відразу кидається у вічі?

На першій корогві праворуч ми бачимо зображення основної частини польського герба «Остоя», до якого поміж інших належали два козацько-старшинські роди, представниками яких були Михайло Андрійович Миклашевський (+1706), полковник стародубівський, та Іван Петрович Забіла (1665 - 1703), знатний військовий товариш, які належали до однодумців та спільників Мазепи³.

Серце з двома хрестами всередині (на наступній корогві) є нічим іншим, як гербом роду Кочубеїв, один з представників якого - Василь Леонтійович - був генеральним суддею за гетьмана.

Складніша ситуація з «ключем», бо він є символом польського герба «Ясенчик», до якого, згідно з «Малоросійським гербовником», належали тільки два роди: Жебровських та Лук'яновичів-Лиждвоїв. Але яке відношення вони мали до Мазепи, поки не зрозуміло.

Зірка над півмісяцем (друге зображення ліворуч) є дуже розповсюдженим елементом. Перш за все, він символізує польський герб «Лелива». По-друге, серед родів, що належали до цього герба, є кілька, представники яких мали відношення до козацького війська і обіймали свої посади саме протягом часу гетьманування Мазепи (Сербін, Лишня, Дашенко, Джура). Але що саме мала означати присутність зображення цього герба на гравюрі, присвяченій Мазепі, залишається незрозумілим.

Щодо двох останніх зображень: польського (одноглавого) орла та ключа, припущень поки що немає, але їх варто пошукати.

Як виявилось, тієї інформації, що ми отримали внаслідок проведеного аналізу, явно недостатньо, щоб дати чітке та раціональне тлумачення змісту цих шести зображень і зрозуміти, що хотів підкреслити і донести до глядачів автор цього твору. Хоча, якби гравюра була виконана після подій 1708-1709 рр., то прочитати зображення можна було б досить цікавим чином, наприклад: польський орел міг би трактуватися як початок кар'єри гетьмана пажем польського короля Яна Казимира, зірка над півмісяцем могла б означати боротьбу християнського світу з мусульманським і причетність до цього Мазепи, трикутник як символ Святої Трійці, міг би тлумачитись як благословення Господнє усім справам, до яких був причетний Мазепа, ключ - знання таємниць та прощення гріхів, герб роду Кочубеїв міг би вказувати на ту роль, яку відіграв Василь Кочубей в тогочасній політичній ситуації та особистому житті Мазепи і, нарешті, герб «Остоя» міг вказувати на наявність соратників та послідовників гетьмана, які

Ілюстр. № 3

підтримали його політичну акцію і залишилися з ним до кінця життя. На жаль, подібне прочитання є хибним, враховуючи час створення гравюри, і тому пошук варіантів тлумачення згаданих зображень триває.

Інші цікаві сюжети, що варті уваги дослідників, містяться в гравюрі «Хрещення Христа»⁴ (ілюстр. № 3). По-перше, всюди по гравірованому листку можна побачити зображення герба Мазепи, що свідчить про присвяту цієї гравюри гетьманові, хоча з якої okazji вона була виконана і ким - невідомо. По-друге, привертає увагу церква, зображена з правого боку, на задньому плані. Її зовнішній вигляд не збігається з жодною з тих церков, що присутні на гравюрі Мігури і відомі як такі, котрими в різний спосіб опікувався і яким надавав фінансово-майнову допомогу гетьман Мазепа, а саме: собор Св. Миколая у Києві, Троїцька надбрамна церква, Успенська церква у Лаврі, братська Богоявленська церква, церква Всіх Святих у Лаврі і, найвірогідніше, церква у Переяславі. При уважному розгляді церкви можна помітити багато спільних рис між зображенням на гравюрі та зовнішнім виглядом Троїцького собору у Чернігові, побудованого 1695 року і оздобленого коштом Мазепи. На освяченні цієї церкви, між іншим, був присутній Антоній Тарасевич - відомий український гравер, автор іншої композиції на честь Мазепи⁵. Цей факт можна використати на користь припущення щодо авторства гравюрі «Хрещення Христа» (тобто автором, імовірно, може бути саме Антоній Тарасевич), а також на користь припущення щодо мотиву створення даної гравюрі - освячення даного храму, оздоблення якого коштом гетьмана Мазепи стало ще однією демонстрацією особливого ставлення Івана Степановича до православної церкви і його благодійництва на її користь.

Не менш цікавою для розгляду є група людей на березі, що спостерігають за хрещенням Христа (основним сюжетом гравюрі). За образами св.Володимира розташовані святі Гліб та Борис, поряд з ними два царевичі - Іван та Петро, а за спиною Петра цікава постать, що молиться. Найвірогідніше, це і є сам Мазепа (ілюстр. № 4). Якщо таке припущення правильне, то ми маємо ще одне прижиттєве зображення гетьмана, яке можна залучити до справи пошуку його автентичного портрета і справжнього зовнішнього вигляду.

Але це ще не все. Внизу композиції серед козацьких клейнодів та зброї раптом бачимо обличчя літньої людини у чернечому одязі. Але хто це і чому там зображений - не зрозуміло. Можливо, що саме в такий несподіваний спосіб автор вирішив залишити інформацію про себе, тим більше, що жодних інших натяків на авторство гравюрі ми не маємо. Якщо це справді так і наші припущення правильні, то маємо майже унікальну можливість поряд з відомим біблійним сюжетом побачити зображення реальних історичних постатей, візуальне відображення їхньої діяльності, а також портрет виконавця даного витвору мистецтва.

Як видно з наведених прикладів та інформації, закладеної в зображувальних джерелах, питань, що виникають при уважному розгляді цих зображень, більш ніж достатньо. Дослідницьке завдання полягає лише у тому, щоб помітити і правильно зрозуміти найдрібніші елементи зображувального джерела, а відтак і наблизитися до кращого розуміння минулого.

Ілюстр. № 4

Примітки:

1 Йдеться про Френсиса Хескелла та Жана-Клода Шмітта та їхні праці: «History and Images. Art and Interpretation of the Past» та «Историк и изображения» відповідно.

2 Жан-Клод Шмітт. Историк и изображения // Одиссей. - М.: Наука, 2002. - С. 10.

3 Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. - К.: Видавничий дім КМ Академія, 2004. - 602 с.

4 Deluga Waldemar. Grafika z kregu Lawry Pieczarskiej I Akademii Mohylanskiej. - Krakow, 2003. - S. XXXI (№ 51).

5 Йдеться про медьорит із зображенням св. Іоанна Хрестителя, що тримає згорток з цитатою з Євангелія, а внизу зображений герб Мазепи // Deluga Waldemar. Grafika z kregu Lawry Pieczarskiej I Akademii Mohylanskiej. - Krakow, 2003. - S. 88.

